

Robert Kuret

Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.123-126

»Hočem dobiti Sonjo nazaj ... Tajsijevo Sonjo.«

Ljubezen, ljubosumje in mimetična želja v Zupanovem romanu

Potovanje na konec pomladi

Glavno vprašanje pri analizi *Potovanja na konec pomladi* Vitomila Zupana bo, kako ženski liki za pripovedovalca, profesorja slovenščine, sploh postanejo objekti ljubezni. Pri odgovoru na to vprašanje si bomo pomagali s teorijo mimetične želje Reneja Girarda, ki mu je vodilo predstavljalo vprašanje, kako nek objekt postane objekt želje. Pri tem bom ob koncu prepoznal elemente psihoanalize iz Lacanovega spisa *Pomena falosa* in teorije ljubosumja, ki ga je kot modifikacijo mimetične teorije razvil Jean-Pierre Dupuy.

mimetična želja, model želje, objekt želje, ljubosumje, ljubezen

The main question with regard to analysis of Vitomil Zupan's *Potovanje na konec pomladi* (Journey to the End of Spring) is how to the narrator, a Slovene teacher, female figures become objects of love. An answer can be found with the help of Rene Girard's theory of mimetic desire, which attempts to deal with how an object becomes an object of desire. Help can also be offered by elements of psychoanalysis from Lacan's essay *On the Signification of the Phallus* and the theory of jealousy which Jean-Pierre Dupuy developed as a modification of mimetic theory.

mimetic desire, model of desire, object of desire, jealousy, love

Profesor iz Zupanovega *Potovanja na konec pomladi* ljubi blazno, prisrčno, totalno, globoko, idealno. Vsaj tako trdi. V romanu so njegove intenzivne ljubezni deležne tri ženske: Sonja, njegova žena, Jakobina, ljubica njegovega dijaka Tajsija, in Barbara, žena nekega starinarja. Zato nam bo vodilo predstavljalo vprašanje: kako se zgodi ljubezen? Oz. natančneje: kako te tri ženske postanejo objekt ljubezni? A preden nadaljujemo, parafrazirajmo Carverja in se vprašajmo, o čem sploh govorimo, ko govorimo o ljubezni.

Vsaj v primeru *Potovanja* govorimo o želji, o dinamiki želje. Zato je vprašanje, kako nekdo postane objekt ljubezni, pravzaprav le druga oblika vprašanja, kako nek objekt sploh postane objekt želje. To pa je bilo ključno vprašanje, s pomočjo katerega je Rene Girard v analizi literarnih del razvil teorijo mimetične želje. (Girard 1976: 219)

»Zelo rad bi bil Tajsij.« S to povedjo neimenovani profesor slovenščine začne svojo pripoved. Kot da bi Zupan že imel v mislih Girardovo mimetično teorijo. Girard je namreč trdil, da objekt želje ni zelen spontano oz. zaradi nekih svojih inherentnih lastnosti, ampak je zelen, ker ga želi nekdo drug. To seveda ni kdorkoli, ampak nekdo, ki subjektu predstavlja vzor. Je drugi, ki bi mu bil subjekt rad podoben. Ta drugi, ki ga Girard imenuje model želje oz. mediator, je osrednja figura mimetične želje. Profesor že s prvo povedjo romana svojega dijaka Tajsija prizna za model želje. Tajsij je drzen, kljubovalen, živi intenzivno, kljub njegovi neugnanosti ga imajo vsi radi, predvsem pa v pisateljskem talentu prekaša profesorja. Da bi profesor postal kot Tajsij, se bo po Girardu njegova želja usmerila tja, kamor se bo usmerila Tajsijeva.

Profesor tako v svoje zdolgočaseno življenje in v svoj zakon, v katerem je žene Sonje že do grla sit, pripelje Tajsija. V njem razvema željo do Sonje, s čimer stori dvoje: ko vidi Tajsijevo strast, s tem okrepi lastno željo do nje, obenem pa svoj občudovani model postavlja v podrejen oz. premagan položaj, saj je Tajsij le dijak, profesor pa je s Sonjo poročen. Tajsij je tako lahko le v vlogi izključenega zaljubljenca, ki profesorju zavida njegovo ženo. A premagani Tajsij kljub vsem svojim prednostim seveda ne bi mogel dolgo ostati občudovani model.

Girard trdi, da želi subjekt postati (kot) občudovani model, zato si bo želel tisto, kar občudovani model želi oz. ima. (Girard 2016: 283–284) A med želeti in imeti je ogromna razlika, ki pa je ne razdeli. Ta postane vidna pri analizi *Potovanja*. Če si model želi objekt, potem je vektor njegove želje usmerjen proti objektu. Kaj pa kadar model objekt ima? Kaj pomeni imeti, če ne govorimo o neživem objektu, ampak o živi osebi? Tu postavljam tezo, da imeti drugega pomeni vektor njegove želje usmeriti proti sebi. Pomeni drugemu predstavljati točko, kamor je usmerjen vektor njegove želje. Zato se lahko Tajsij kot polnokrven model vzpostavi šele, ko profesor opazi Sonjino reakcijo nanj oz. ko vidi, da je Tajsij prebudil Sonjino zanimanje, Sonjino strast. »Smehljaj sem se, dokler nisem opazil, kako zamolklo se Sonja smeje, kako se ji svetijo oči in kako se pregiba v bokih.« (Zupan 1985: 46)

Kot dokaz lahko opravimo miselni eksperiment in si predstavljamo alternativni scenarij: profesor pripelje Tajsija do svoje žene, a ji Tajsij ne vzbudi nikakršnega zanimanja, vektor njene želje miruje. V tem primeru Tajsij ne more dokončno postati občudovani model, tisti, čigar identiteto bi profesor želel prevzeti, saj je Tajsij v boju za Sonjino željo že v izhodišču premagan. To, da Tajsij uspe usmeriti Sonjino željo nase, je zadnje dejanje v vzpostavitvi Tajsija kot modela.

Da bi Sonja zopet postala zaželena, jo mora Tajsij imeti. To pomeni, da se mora vektor njene želje obrniti proti Tajsiju oz. da mora Tajsij vektor njene želje fiksirati nase. Tako se zgodita dve stvari: Sonja postane objekt želje za profesorja, Tajsij pa njegov model.

Tako lahko prek *Potovanja* še enkrat premislimo zasnovo samega modela želje. Girard namreč ne razloži, kaj točno je tisto, kar modelu daje superiorno bit, polnost in samozadostnost, ki mu jih zavida subjekt in zaradi katerih ga subjekt sploh ustoliči kot svojo idealno identiteto. Prav prek *Potovanja* lahko uvidimo, da so ključen element občudovanega modela pravzaprav občudujoči pogledi oz. vektorji želje, ki so uprti vanj. Tako se kot eden ključnih elementov postajanja (kot) model pokaže subjektovo preusmerjanje teh občudujočih pogledov in vektorjev želje objekta z modela nase.

Ko Tajsij očara Sonjo, se kar nekaj stvari zgodi prvič, kar kaže na to, da se menjajo koordinate profesorjevega sveta: profesor prvič obiše Sonjo v spalnici, prvič se mu prebudijo strastna čustva do nje, ki nihajo od ljubezni do sovraštva, in prvič odide k Tajsiju na obisk. Prav na tem obisku se Tajsij, ki ga je profesor do takrat poznal zgolj pod njegovim pravim imenom, Maks Vernik, vzpostavi s svojim nadimkom – Tajsij. Na tem obisku profesor spozna tudi Tajsijevo ljubico Jakobino, za katero mu Tajsij med drugim pove: »Toda videl boš, da me blazno ljubi. Veruje v moj genij.« (Zupan 1985: 71) Jakobino Tajsij torej ima, zato nujno postane profesorjev objekt želje.

Ko profesor želi osvojiti Jakobino, se obnaša popolnoma enako, kot se je Tajsij obnašal do Sonje. Prav dobesedno ponavlja Tajsijeve geste in izraze. Jakobini prižiga cigarete, tako kot jih je Tajsij Sonji, Jakobino povoha, kot je Tajsij Sonjo, in ji obljublja, da bo zanjo napisal genialna umetniška dela, kot je Tajsij obljubljal Sonji. Njegova identifikacija z občudovanim modelom postane

tako popolna, da deluje, kot da se je profesor povsem umaknil in kot da prek njega govori le še Tajsji. Ta pojav je Girard imenoval demonija. (Girard 1997: 106) S tem profesor Tajsija prizna za svoj občudovani model, ki mu predstavlja idealno identiteto.

Če profesor postane kot Tajsji, pridobi Jakobino, in če pridobi Jakobino, postane kot Tajsji. Profesor torej postaja Tajsji na dveh ravneh, v dveh smereh. V prvem primeru postane Tajsji, ker se mu zdi, da bo le tako pridobil Jakobinino željo: v govoru in obnašanju se transformira v Tajsija. Če ve, da Jakobina ljubi Tajsija, potem bo ljubila njega, če bo tudi sam postal (kot) Tajsji. V drugem primeru pa postane Tajsji, ker zaseda njegovo mesto v strukturi. Če je bil prej vektor Jakobinine želje obrnjen proti Tajsiju, se zdaj obrača proti njemu: subjekt postane občudovani model tako, da si pridobi modelove objekte. Postajati (kot) model in pridobivati objekt sta procesa, ki potekata hkrati.

S tem pa pridemo do prepleta mimetične teorije in psihoanalize. Če je pri mimitiki bistvo, da želi subjekt postati kot model, zato tudi želi pridobiti tisti objekt, ki si ga lasti model, pa je pri psihoanalizi ravno obratno: če si subjekt želi pridobiti objekt, mora postati kot tisti, h komur je usmerjena pozornost objekta. Tako lahko beremo Lacanov spis *Pomen falosa*. Če je želja drugega, ki jo subjekt želi pridobiti, usmerjena v tretjega, potem subjekt oblikuje svojo identiteto po tem tretjem, želi postati (kot) ta tretji, saj računa, da bo tako pridobil željo drugega/objekta. (Lacan 1994: 240) Psihoanaliza postavi mimitiki vprašanje: kateremu pogledu želi subjekt ustrezati z identiteto, ki jo oblikuje po modelu/idealnem jazu? S tem tudi razkrije pomembno vlogo, ki jo ima objekt pri vzpostavitvi modela. Če pri mimitiki model določi objekt, pri psihoanalizi objekt določi model. Model in objekt krožno porojevata drug drugega.

Po epizodi z Jakobino se profesor za nekaj časa loči od Tajsija, nato pa začne obiskovati Barbaro, ženo nekega starinarja. Za Barbaro je sicer slišal že prej, a pravi sprožilec zanimanja zanjo mu ponudi Sonja, ko mu pove, da ima Barbara ogromno afer z mladimi umetniki. Profesor pa v svoj nov odnos hitro zopet zvabi Tajsija.

Njegov namen je jasen: Tajsija želi navdušiti za Barbaro, kot je to počel že s Sonjo, ter tako povzročiti, da se bo Barbarin vektor želje usmeril v Tajsija. Tako se bo Barbara vzpostavila kot objekt profesorjeve želje, saj bo lahko tekmoval za njeno željo in jo zopet preusmerjal nase. »Barbara – to ime mi pomeni prav malo. Njena najbolj živa podoba je tista, ki zapeljuje Tajsija.« (Zupan 1985: 147)

Boj za ljubezensko naklonjenost je boj za premoč nad občudovanim modelom – rivalom. Lahko sklenemo, da je intenzivnost profesorjevega občudovanja Tajsija in njegova vzpostavitev Tajsija kot model želje odvisna od tega, kako močno uspe Tajsiju pritegniti Barbarin vektor želje. Obenem pa se Barbara vzpostavi kot objekt profesorjeve želje, v kolikor jo Tajsji ima. Zato tudi ne moremo reči, da subjekt pripelje občudovani model v odnos, ampak da se občudovani model vzpostavi šele v odnosu samem.

Ko profesor fantazira o erotičnem poigravanju Barbare in Tajsija, ki ga sam opazuje izza priprtih vrat, pravzaprav pridemo do uvida, na katerem je Dupuy (2016: 54) osnoval svojo modifikacijo teorije mimetične želje v teorijo ljubosumja: ultimativni ojačevalec želje ni zgolj objekt, ki določi model, ali zgolj model, ki določi objekt, ampak skupnost modela in objekta, v tem primeru skupnost Barbare in Tajsija, ki profesorja izloča.

Taka izločujoča skupnost je bila prisotna že v prejšnjih dveh odnosih: če profesor potrebuje Tajsija ne zgolj kot nekoga, ki bo Sonjo želel, ampak jo tudi imel, potem za svojo željo potrebuje skupnost, iz katere bo sam izključen, saj bo Sonjin vektor želje usmerjen proti Tajsiju, Tajsijev vektor želje pa proti Sonji. To je v neki točki ugotovil tudi Girard (1977: 67): kar subjekt želi, ni drug moški kot model ali druga ženska kot objekt, ampak nek združen, samozadostni, narcisistično zaprti par, iz katerega je sam izključen.

Profesor v svoje odnose stalno vpeljuje Tajsija: želi si, da Tajsij z izbrano žensko tvori zaprto skupnost, iz katere bo sam izključen, saj bo prav ta izključenost generirala njegovo željo oz. ljubezen, ki po proustovsko postane neločljiva od ljubosumja. Še več: ljubosumje, ki po Dupuyju pomeni izključenost iz srečne skupnosti dveh, je v *Potovanju na konec pomladi* večino romana sam pogoj profesorjeve ljubezni. Ljubosumje ima obliko izključitve, ustvarja torej manko in posledično željo. In če ljubezen razumemo kot željo po objektu, se krog sklene. Dupuy (2016: 61) kot paradigmatičen primer ljubosumja izpostavi Don Juana, ki je opazoval srečno unijo moškega in ženske, iz katere je bil sam izločen, kar je povzročilo, da se je njegova ljubezen rodila iz ljubosumja. V *Potovanju* pa vendarle ne gre zgolj za Dupuyjevo ljubosumje, saj profesor v določenem delu romana Tajsija občuduje in z vedenjem odkrito izraža, da je Tajsij tudi njegov občudovani model/idealni jaz, saj predvsem na nivoju jezika povsem prevzame Tajsijev govorico, npr. pri zapeljavanju njegove ljubice Jakobine.

V *Potovanju* torej najdemo vse tri oblike želje: mimetično, psihoanalitično in ljubosumno. V mimitiki model določi objekt (kdo hočem postati preko zelenega objekta?) in v psihoanalizi objekt določi model (čigavo ljubezen želim pridobiti s posnemanjem modelove identitete?), v *Potovanju* pa subjekt/profesor tudi sam izbere objekt za svoj model (Tajsija pripelje k Sonji in Barbari) in izbere objekt svojim objektom, torej model zase (v odnos s Sonjo in Barbaro vpelje ravno Tajsija, v njima zbudi željo do njega in tako želi še bolj postati kot on). Subjekt torej v določenem delu sam izbere, kateri objekt si želi intenzivneje želeli in kateri model/identiteta si želi intenzivneje postati. Tako pravzaprav sam skonstruira zaprto skupnost, iz katere je (samo)izločen in tako spodbuja svojo željo, ki ima strukturo ljubosumja.

Literatura

- DUPUY, Jean-Pierre, 2016: *La jalousie*. Paris: Seuil.
- GIRARD, Rene, 1976: *Deceit, Desire and the Novel*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- GIRARD, Rene, 1988: »*To double business bound*«. Baltimore: John Hopkins University Press.
- GIRARD, Rene, 1997: From Mimetic Desire to the Monstrous Double. Timothy Murray (ur.): *Mimesis, masochism, & mime: the politics of theatricality in contemporary French thought*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- GIRARD, Rene, 2016: *Things Hidden Since the Foundation of the World*. London: Bloomsbury Academic.
- LACAN, Jacques, 1994: *Spisi*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- ZUPAN, Vitomil, 1985: *Potovanje na konec pomladi*. Zagreb: Globus